

TARİHTE ŞARK VE GARP MEFHUMLARI *

Prof. Dr. H. SADİ SELEN

Türk Tarih Kurumu Üyesi

I

Her zaman ve her yerde kullandığımız halde üzerinde pek az durduğumuz sözlerden biri de şarklı ve garblı kelimeleridir. Şark nereleridir? Şarklı kime derler? Bu sorulara doğru cevap verebilmek için bu sözlerle muhtelif devirlerde neler anlaşıldığını kısaca araştırmak faydalı olacaktır. Peşin söyleyelim ki, biz bu kelimeleri hakikî manasından pek farklı bir şekilde kullanmaktayız; şarklı dediğimiz zaman cenubluları, garpli dediğimiz zaman da şimallileri anlatmak isteriz. Bu ifade şekli tarih tetkiklerinde, hatta hususî fikirlerimizde bizi yanıltmakta, hiç olmazsa doğru ve açık görüşlere engel olmaktadır. Şark ve garp sözlerini cihet manasından sıyrarak bir medeniyet dairesi halinde düşünürsek bu iddiamız kendiliğinden meydana çıkmış olacaktır.

Şark ve *garp* kelimeleri esasta cihet manasını ifade eden nisbî mefhumlardır. Bunların muayyen bir ülke veya kıt'a adı olarak kullanılması daha sonradır. Zaten bu şekli aldıktan sonra esas manasını kaybeder, eski tabir ile ismihas olur. Bugün bir çok memleket adları vardır ki aslında cihet manasına geldikleri halde bize hiç bir zaman o fikri vermezler. Anadolu da bunlardan dandır. *Asya* ve *Avrupa* kelimelerinin de ilk evvel Babil şehrinin her iki kısmını ifade eden *Asu* (= şark), *Ereb* (= garp) sözlerinden geldiği, sonraları Ege denizinin iki tarafını birbirinden ayırmak için kullanıldığı, nihayet her iki kıt'anın adı olduğu malûmdur.

Bugün kullanmakta olduğumuz Şark veya Garp mefhumları henüz cihet manasından kurtulmuş vaziyette değildir. Bir takım yanlış görüşlere yol açması da bundan ileri gelmektedir. Şark - garp

* Bu konferans Türk Tarih Kurumu'nun 20. XII. 1941 tarihli ilmi toplantısında verilmiştir.

tefriki ilkönce Akdeniz havzasında yapılmıştır. Roma imparatorluğu zamanında Roma şehri, meskûn dünyanın merkezi sayılmış, doğu tarafı için *oriens*, batı tarafı için *occiden* tabiri kullanılmıştır. Bu ayrılış Akdeniz'in bünyesine de uygun gelmiştir. İtalya ve Sicilya üzerinden ikiye ayrılan Akdeniz'in şark ve garp havzaları birbirinden ayrı vasıflara maliktir.

Bu tefrik ilk zamanlarda o kadar ehemmiyetli addedilmiyordu. Ancak sonraki hadiseler Yunanlaşmış şark ile Latinleşmiş garp arasında farklar doğurdu. Romalılar zamanında *şark* sözüyle bilerek veya bilmeyerek eski Fars ve İskender imparatorluğunun veya Partlar ülkesinin ifade edildiğine dair elde bir delil yoktur. Buna mukabil 331 den itibaren şimal Afrika ve Arabistan eyaletleriyle, Balkan ve Anadolu eyaletlerinin *Vicarus orientis* adı altında dinî bir daire teşkil ettiği malûmdur. Bu dinî ayrılığı 395-den itibaren siyasî ayrılıklar takibetti.

7 nci asır ortalarından itibaren şarkın büyük bir kısmı *İslâm*ların eline geçti, böylece şark mefhumu genişledi, yeni bir şekil aldı. Haçlı seferleri zamanında şark denince daha ziyade İslam memleketleri anlaşılıyordu. Türkler Anadolu ve Balkanlar üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra *Osmanlı imparatorluğu*'da şark mefhumu içine girdi. Hıristiyan garp, bütün İslâm dünyasına şark adını verdi. İşte tarihte kullanılan şark sözü böyle başladı. Fakat bu devirlerde şark yüksek bir seviye arz ediyordu; Şarktan daima takdirlerle bahsedilirdi.

Hümanizma devrinden yani 17 nci asırdan itibaren Avrupalılarca bu görüş tensik edildi. Eski Yunan ve Roma'nın, sonra yine onun devamı sayılan Hıristiyan Avrupa'nın dışında kalan dünyaya *şark* adı verildi. Şarkı ikiye ayırarak birine *Yakınşark*, diğerine *Uzakşark* denmesi bu telâkkîyi değiştirmede. O zaman kullanılan *eski şark kavimleri tarihi*, *şark lisanları*, *şark san'atı* gibi tabirler bugüne kadar devam edip geldi.

Bu arada Avrupa büyük bir değişikliğe uğradı, tek bir Hıristiyan âlemi yerine bir çok milletler vücut buldu. Avrupa'yı tek bir ülke sayarak Avrupa edebiyatı, Avrupa sanat'ı demek daha o zamanlar garip geldiği halde şark için doğru görüldü. Avrupa dışı geniş bir memleketler halitasını hiç bir esasa istinat etmeden tek bir ad altında toplamakta ısrar edildi. Yeni ilim esaslarına göre Şark lisanları, Şark dinleri, hattâ Şark kültürü diye müşterek bir

şey kabul edilemezken ekseri Avrupalı muharrirler daha ziyade kendi hayallerinde yarattıkları bir şarktan bahs etmeden zevk duydular. Şarkın değerinde de mühim bir değişiklik oldu; Haçlılar devrinde şark ileri bir ülke idi, fakat hümanizma devrinden sonra şark geri, biraz da yabancı bir ülke olarak tanınmağa başladı.

Bu arada Aurupalılar için şark aynı zamanda iki bakımdan siyasî mevzu oldu. Biri islâm hâkimiyeti altındaki hristiyanların kurtarılması, daha doğrusu Osmanlı imparatorluğunun mirası meselesi, ki buna sadece *Şark meselesi* adı verilmiştir; diğeri bu toprakların *Avrupa* ile *Asya* arasında ehemmiyetli güzergâh olması dolayısıyla *Şark yollarına hâkimiyet* meselesi de Avrupalılar arasında sık sık şark sözünün kullanılmasına vesile oldu.

Avrupalıların şarka ait bu görüşleri bizim üzerimizde de tesir yapmaktan hâli kalmıyordu. Uzun zaman bu manevî kapitülasyonlardan kendimizi kurtaramadık. Hakikî ilim adamlarının eserlerini ve kendi fikrî erginliğimizi buluncaya kadar bu hatalı görüş devam etti. Meselâ siyasî tarihteki şark meselesi bizim için bir garp meselesi olduğu halde biz daima ona Şark meselesi dedik. Fakat son zamanlarda şarka ait bu görüşler birçok bakımdan değişmeye başladı. Eski Yunan medeniyetinin Eski Şark medeniyetinden büsbütün ayrı bir varlık olmadığı belki bu medeniyet köklerinin Mısır ve Mezopotamya ve Anadolu'da bulunduğu bu sebeple eski tarihte şark ile garp arasında bir medeniyet yabancılığı yaratmanın doğru olmadığı kabul edildi.

Dünya hakkındaki bilgimiz ileriledikçe hristiyan Avrupa ile islâm dünyası arasındaki zıddiyetin, meselâ Hint ve Çin dünyasıyla olan zıddiyetten daha az olduğu, dünya medeniyetleri göz önünde tutulunca Önyasya ile Avrupa arasındaki bağlılığın, devamlı münasebetin ve karşılıklı tesirlerin rolü meydana çıktı. Buna mukabil Arap ve Fars kültürü ile bugünkü Orta ve Garbi Avrupa kültürü arasında bazı farklar görülse de bunu Türk kültür ve medeniyet hayatına teşmil etmenin doğru olmayacağı da anlaşıldı.

II

Yukardaki izahlardan şark sözünün bir medeniyet ülkesi manasına geldiği anlaşıldı. Fakat yeryüzündeki esaslı medeniyet farkları şark - garp istikametinde değil, ekvatorдан kutuplara doğru yani şimal - cenup istikametinde daha kuvvetle belirlemektedir.

Çünkü medenî hayat üzerinde müessir olan büyük iklim kuşakları bu şekilde sıralanır.

Eski coğrafyacılar dünyayı kıt'a dediğimiz büyük kara parçalarına ayırmadan evvel yeryüzünü hattı üstüvadan itibaren iklim bölgelerine ayırırlardı. Memleketleri bu şekilde öğrenmek kıt'aları tabii bir vahdet olarak tanımaktan daha faydalı olduğunda şüphe yoktur. Hattâ yine bu sebepten dolaydır ki yeni coğrafyacılar dünyayı kıt'alara göre değil, esasî iklim olan tabii bölgelere göre tanıtmayı tercih etmektedirler.

Şimdi Şark veya Yakın Şark adı altında toplanmış memleketlerin nasıl bir birlik teşkil edebileceğini araştıralım. Akdenizin cenubunda ve doğusunda bir çöller ve kurak istep kuşağı Büyük Sahradan başlayarak Arabistan ve İran üzerinden Orta Asya'ya kadar sokulur; sonra Akdeniz memleketleri dediğimiz yazları kurak alçak sahil boyları bulunur; üçüncü olarak ta yüksek dağlardan müteşekkil nisbeten ratıp yerler uzanır. Demek bir *Sahra memleketleri*, bir *Akdeniz memleketleri*, bir de Balkanlar ve Toroslar gibi *dağ memleketleri* bulunmaktadır ve biz bugün Şark deyince cenuptaki Sahra ve vaha memleketlerini anlarız.

Buna göre sahralarda yaşayan Araplar ve Farislerle, daha ziyade yüksek dağ memleketlerinde yaşayan Türkleri birbirinden ayırmamız icab eder. Zaten bütün Önasya tarihi ovalılarla dağlılar arasındaki mücadelenin tarihi değil midir? Bu ayrılık bu gün değil, pek eski zamanlardanberi müelliflerin dikkatini çekmiştir. Strabon Asya'yı Toros kuşağının aşağısındaki ve yukarısındaki memleketler diye ikiye ayırır. Aynı zamanda Torosların üstündeki memleketleri de yüksekliği dolayısıyla şimalden sayar.

Bugünkü coğrafyacılar da Yakın Şark tabiriyle şimali Afrika ve Ön Asyanın kurak istep ve çöller bölgesi Şarklı da bu tabii muhite uyarak vahalarda yaşayan veya göcebe çoban hayatı süren insanlardır. Halbuki Türkler'in eskidenberi yaşadıkları yerler bu bölgenin şimalinde uzanan dağlık memleketler ve ratıp istep sahasıdır. Buralar daha ziyade Avrupa topraklarına benzeyen yerlerdir. Buraları şark mefhumu dışında saymamız ve öyle mütalâa etmemiz icabeder.

Hulâsa şarklı ve garblı mefhumlarını doğuran âmil doğu ve batı farkından ziyade sıcak kuşağa uzaklık ve yakınlık, daha

doğrusu şimal ve cenub farkıdır. Bu sebeble biz Türkler kendimizi temas halinde bulunduğumuz, hattâ zaman zaman nüfuzu altında kaldığımız şark dünyasının dışında ve şimalinde görmekte gerek tarih, gerek coğrafya bakımından daha doğru bir görüş elde etmiş oluruz.

Bu görüşe varmakla ve tarih tetkiklerinde bu esası göz önünde tutmakla kazanacağımız şeyler çoktur. Birkere millî an'anelerimizde bize has olanları daha kolay ayırabileceğiz. Cenubun arızî tesirlerini daha kolay bulabileceğiz. Tarih ve dünya görüşümüz, hatta milletler arası mevkiimiz aydınlanacaktır. Oriyantasyon tarih ve coğrafya gibi zaman ve mekân ilimlerinde, ilk yapılacak iştir. Cihet ve mevkie ait mefhumları vuzuhla tayin etmeden ne tarih ve ne de coğrafya tetkikleri yapılabilir.
